

Analizując *Etykę w biznesie*, należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden element w niej zawarty, który stanowi o wielkim walorze owej pozycji. Jest nim zapis dyskusji, które odbyły się po każdym prezentowanym referacie, a które w większości przypadków dotyczyły przedstawianego wcześniej tematu. Opublikowanie takiej dyskusji jest doskonałym zamysłem mającym na celu poszerzenie prezentowanych treści wykładu o ewentualne problemy, mogące nasuwać się także czytelnikowi. Jest to więc doskonały zabieg redaktorski o dydaktycznym charakterze.

W ostatniej części omawianej pozycji została opublikowana dyskusja panelowa. Ponieważ nie nadano jej uprzednio żadnego konkretnego tematu, rozmówcy zajęli się interesującymi i mało rozwiniętymi zagadnieniami z wcześniej prezentowanych referatów. Dyskusja oscylowała wokół trzech zagadnień. Dotyczyły one powstawania i przestrzegania kodeksów etycznych, problemów istniejących wokół powstawania i działalności korporacji oraz cech charakteryzujących dobrego menedżera, czyli sposobów wychowywania współczesnych „ludzi biznesu” do przestrzegania zasad etycznych. Chociaż problemy tam poruszone są dosyć różnorodne, to jednak każdorazowo centralizowały się one na pragmatycznej stronie zastosowania norm moralnych w życiu gospodarczym. Zabrakło jednak wśród nich pełniejszego rozwinięcia niektórych kwestii. Dlatego też, zgodnie z sugestią prof. A. Dylusa i prof. W. Gasparskiego, istnieje uzasadniona potrzeba zorganizowania kolejnej konferencji poświęconej tym właśnie zagadnieniom. Można więc mieć nadzieję, że – podobnie jak w prezentowanym przypadku – powstanie kolejna publikacja poświęcona etyce w biznesie. O wadze takiego przedsięwzięcia świadczy fakt, iż książka taka jest niezmiernie cenną pomocą dydaktyczną nie tylko z punktu widzenia akademickiego, ale także jest potrzebna w środowiskach biznesowych dla pogłębienia wiedzy o realizacji działalności gospodarczej w sposób moralny.

Michał Kapias

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2004, t. 37, z. 1, s. 214–219

María Blanco, *La primera ley española de libertad religiosa. Génesis de la ley de 1967*, Pamplona 1999, 358 s.

María Blanco, w swojej monografii pt. *La primera ley española de libertad religiosa. Génesis de la ley de 1967*, podejmuje niezwykle ciekawy temat pierwszego w Hiszpanii prawa o wolności religijnej. Temat ten stanowi z pewnością nietuzinkowy przedmiot badań, szczególnie jeśli weźmie się pod uwagę historyczny kontekst relacji państwo-Kościół na Półwyspie Iberyjskim. Rozpocznijmy więc od wspomnianego kontekstu.

W czasie zjazdu w Bajonnie w lipcu 1808 r. Napoleon przedstawił projekt pierwszej w historii Hiszpanii konstytucji, który został zaaprobowany przez zgromadzenie przedstawicieli arystokracji, duchowieństwa, miast i uniwersytetów. Konstytucja ta nawiązywała do francuskiego modelu ustaw zasadniczych z okresu konsulatu i cesarstwa. Jednocześnie jednak nie stanowiła gwałtownego zerwania z kulturowo-prawną tradycją Półwyspu Iberyjskiego. Wprowadzała między inny-

mi wolność druku, proklamowała wolność handlu i przemysłu, ale gwarantowała też tradycyjną dla Hiszpanii wyłączność religii katolickiej, zakazując praktykowania innych wyznań. W art. 1 *Constitución de Bayona* czytamy: „Religia katolicka, apostołska i rzymska, w Hiszpanii i wszystkich hiszpańskich posiadłościach, będzie religią Króla i narodu; i nie dopuszcza się żadnej innej”¹.

Obecną nie tylko we wcześniejszej tradycji prawnej, ale i w społecznym myśleniu ideę państwa konfesyjnego zdaje się potwierdzać tekst artykułu 233 *Kodeksu karnego* z 1822 r.: „apostata od religii katolickiej utraci wszystkie stanowiska, dochody i honory, które posiada w królestwie, i uznany zostanie za nie-Hiszpana”.

W całym XIX w. jedynie konstytucja z 1869 r. proklamowała „nieśmiałą” formę wolności kultu, stwierdzając w art. 21: „Naród zobowiązany jest do zachowania kultu i utrzymania duchownych religii katolickiej. Sprawowanie publicznie lub prywatnie jakiegokolwiek innego kultu, ograniczone jedynie uniwersalnymi zasadami moralności i prawa, gwarantuje się obcokrajowcom przebywającym na terenie Hiszpanii. W sytuacji, kiedy jacyś Hiszpanie pozostają wyznawcami innej religii niż katolicka, również do nich stosuje się to, co powyżej”. Nawet jednak w tekście tego pierwszego prawa zezwalającego mieszkańcom Hiszpanii na praktykowanie innego niż katolicki kultu, z łatwością dostrzec można ogólną zasadę konfesyjności, od przestrzegania której, na zasadzie wyjątku, zwalniało się pewne tylko osoby.

Okres II Republiki, wraz z latami chaosu i późniejszej wojny domowej, przyniósł z sobą historyczną okazję ustanowienia pierwszego, prawnego systemu wolności religijnej. Konstytucja z 1931 r. – której art. 3 stwierdzał: „Państwo hiszpańskie nie posiada żadnej religii oficjalnej” – była pierwszą, hiszpańską ustawą zasadniczą, która określała to państwo jako awyznaniowe. Artykuły 2, 25 i 27 gwarantowały formalnie wolność religijną jednostki. Ograniczenia wspomnianej wolności pojawiały się natomiast na płaszczyźnie działalności zorganizowanych wspólnot wyznaniowych, kościołów, zakonów, grożąc – w pewnych okolicznościach – nawet ich rozwiązaniem. Między innymi art. 26 wyraźnie stwierdzał: „Wszystkie wyznania religijne uznane będą za stowarzyszenia i podporządkowane specjalnemu prawu. [...] Zostają rozwiązane te zakony, które w swoich statutach nakładają, oprócz trzech ślubów kanonicznych, specjalny ślub posłuszeństwa władzy innej od legalnej władzy państwowej. Zakony będą podporządkowane specjalnemu prawu [...] opartemu na następujących zasadach: 1. rozwiązanie tych zakonów, które ze względu na swoją działalność stanowią zagrożenie bezpieczeństwa państwa; 2. wpisanie tych, które nadal mają istnieć, do specjalnego spisu podległego Ministerstwu Sprawiedliwości; 3. niezdolność do nabywania i posiadania [...] więcej dóbr niż te, które [...] przeznaczone są do utrzymania i bezpośredniego wypełniania właściwych im celów; 4. zakaz [...] handlu, nauczania”.

W czasie epoki gen. Franko – może i w pewnym stopniu jako reakcja na wcześniejsze ograniczenia, a później także i prześladowanie Kościoła w latach 1936–1939 – do życia powróciła idea państwa wyznaniowego. W art. 6 tzw. *Fuero de los Españoles* z 1945 r. czytamy: „wyznawanie i praktyka religii katolickiej, która jest religią państwa hiszpańskiego, cieszyć się będzie formalną ochroną. Nikt nie będzie mógł być niepokojony z powodu wyznawanej przez niego wiary lub też ze

¹ Wszystkie przytoczone w tekście cytaty tłumaczył na język polski recenzent książki.

względu na praktykowany przez siebie kult prywatny. Nie zezwoli się natomiast na inne niż katolickie publiczne ceremonie czy manifestacje”.

Niemalży wpływ na zmianę postawy otoczenia Franco oraz samego generała w kwestii wolności religijnej wywarło opublikowanie deklaracji soborowej *Dignitatis humanae*. Tekst dokumentu soborowego, mówiąc o szeroko rozumianej wolności religijnej, *ipso facto* stawiał przed prawodawcą katolickiego państwa wyznaniowego zadanie „dopasowania” aktualnie obowiązującego stanu prawnego do nowego pod pewnymi względami nauczania Magisterium Kościoła. Ta właśnie sytuacja tradycyjnie katolickiego kraju, który w latach sześćdziesiątych XX w. szukał swego miejsca w rodzącym się, nowym społeczeństwie odbudowanej z gruzów wojny Europy, stała się przedmiotem zainteresowania autorki omawianej przez nas pozycji książkowej. Temat niewątpliwie ciekawy tym bardziej dla osoby, która na własne oczy widziała i doświadczała owych zmian; temat ważny i potrzebny. Jak bowiem pisał A. de Fuenmayor – jeden z najlepszych znawców problemu wolności religijnej w Hiszpanii – trudno jest dzisiaj sprawiedliwie ocenić wydarzenia sprzed trzydziestu lat, patrząc z wygodnej perspektywy odmiennej rzeczywistości kulturalnej, religijnej i socjalnej. Trudności, które pojawiały się w ówczesnym czasie w związku z promulgowaniem nowego prawa o wolności religijnej, wydają się dzisiaj małe i może nawet śmieszne. W tamtym jednak czasie były rzeczywistymi problemami².

María Blanco jest profesorem tytularnym prawa wyznaniowego, wykładowcą prawa kanonicznego i prawa wyznaniowego na Universidad de Navarra. W latach 1989–1994 była profesorem tytularnym prawa wyznaniowego na Universidad Autónoma de Barcelona. Jest członkiem Instituto Martín Azpilcueta oraz Consociatio Internationalis Iuris Canonici Promovendo. Aktualnie jest również wicedziekanem Wydziału Prawa na Universidad de Navarra. Wśród licznych publikacji wymienimy przynajmniej: *La libertad religiosa en España. Precedentes de dos organismos estatales para su protección*, Pamplona 2001; *La noción de prelado en la lengua castellana (siglos XIII–VI)*, Pamplona 1989; *La noción de prelado y prelación o prelatura en la lengua castellana (siglos XVI–XVII)*, Pamplona 1992. Jest również współautorem wznawianej okresowo *Legislación eclesiástica* (pierwsze wydanie: Pamplona 1999) oraz autorem *Cooperación económica del Estado con las confesiones religiosas* w pracy zbiorowej *Tratado de Derecho Eclesiástico*, Pamplona 1994.

Omawiane przez nas studium pierwszego w Hiszpanii prawa o wolności religijnej wpisuje się w szerszy program badawczy, prowadzony przez interdyscyplinarną grupę pracowników naukowych historii współczesnej Uniwersytetu Nawarry. Ponadto należy zaznaczyć, że opracowanie to opiera się nie tyle na licznych, wcześniejszych opracowaniach doktrynalnych omawianego zagadnienia, ale raczej na materiałach archiwalnych i dokumentach dotąd niepublikowanych. Pod tym względem jest to niewątpliwie publikacja zasługująca na uwagę i uznanie.

Autorka sama przyznaje, iż najpierw jej samej najwłaściwszą metodą prezentacji wydawała się chronologiczna analiza faktów oraz dostępnych jej dokumentów. Mając jednak na uwadze to, że w trakcie przygotowywania i redakcji tekstu prawa o wolności religijnej wielokrotnie dochodziło do czasowego zachodzenia na siebie prac departamentów poszczególnych ministerstw, zazębiania się sprawoz-

² F. de Meer, A. Viana, *Entrevista con Amadeo de Fuenmayor*, „Ius Canonicum” 1997, 38, s. 344.

dań komisji, orzeczeń różnego rodzaju ekspertów, autorka, porządkując posiadaną dokumentację, posłużyła się – w tym konkretnym wypadku chyba bardziej przejrzystym – kryterium systematycznym.

W rozdziale pierwszym María Blanco zajęła się zagadnieniem reformy tekstu art. 6 *Fuero de los Españoles*. Rozpoczynając od ogólnego zarysowania tematu, przeszła do omówienia postaw różnych środowisk w kwestii zmiany tekstu art. 6 wspomnianego wyżej, pierwszego z tzw. *leyes fundamentales*. Następnie podjęła temat samej procedury zastosowanej w trakcie modyfikacji omawianego tekstu prawnego. Rozdział pierwszy zamknęła interesującą, autorską analizą zmian w obrębie art. 6 *Fuero de los Españoles*.

Rozdział drugi to analiza roli Ministerstwa Spraw Zagranicznych w całym procesie przygotowywania nowego prawa o wolności religijnej. W pierwszym rozdziale autorka podjęła temat przedstawionego rządowi w 1964 r. przez Fernando M^a Castiella, ówczesnego ministra spraw zagranicznych, projektu *Estatuto para los acatólicos y sus asociaciones en España*. W trakcie analizy tekstu owego projektu poruszyła między innymi takie zagadnienia, jak: podtrzymanie w *Estatuto* zasady jedności katolickiej (*unidad católica*), ochrona tego, co ówczesnie obowiązujące i wynegocjowane wcześniej ze Stolicą Apostolską, a także temat tolerancji dla innych wyznań. Następnie przeszła do analizy szkicu *Anteproyecto de Ley de Bases*. Analizy tej dokonała ona poprzez omówienie następujących trzech zagadnień: relacji wspomnianego projektu wstępnego do obowiązującego wówczas prawa, efektywnej ochrony wyznań niekatolickich oraz ich członków, a także braku we wspomnianym wyżej dokumencie odniesienia do kwestii jedności katolickiej. Punkt trzeci drugiego rozdziału to z kolei próba interpretacji pochodzącego z lutego 1966 r., a opracowanego także przez wspomniane wyżej ministerstwo tekstu, tak zwanego *Anteproyecto sobre libertad religiosa regulado en art. 6° Fuero de los Españoles*. Oprócz powracającego tematu jedności katolickiej, autorka omówiła w tym miejscu nieco szerzej wpływ deklaracji soborowej *Dignitatis humanae* na treść niniejszego projektu. Dotknęła także trudnego zagadnienia dostrzegalnej w tekście afirmacji wolności religijnej przy równoczesnym ograniczaniu jej zewnętrznych przejawów, poprzez odwoływanie się do porządku publicznego jako wyznacznika jej granic. W ostatnim, czwartym punkcie drugiego rozdziału autorka przeszła w końcu do prezentacji, pochodzącego z kwietnia 1966 r. *Anteproyecto sobre libertad religiosa*. Analizy tego trzeciego projektu Ministerstwa Spraw Zagranicznych Hiszpanii dokonała ona według następującego schematu: zagadnienie ochrony konfesyjności, zachowanie jedności katolickiej, odniesienia do *Fuero de los Españoles* oraz możliwe ograniczenia prawa do wolności religijnej.

Mniej więcej w tym samym czasie co Ministerstwo Spraw Zagranicznych również Ministerstwo Sprawiedliwości przygotowało najpierw jeden, a następnie drugi projekt nowego prawa o wolności religijnej. Pierwszy, pochodzący z 1964 r. (szkic *Anteproyecto de Ley de Bases*), a w sposób bardziej obszerny także i drugi z 1966 r. (*Anteproyecto sobre libertad religiosa*) omówione zostały w rozdziale trzecim niniejszej pozycji książkowej.

W czerwcu 1966 r. utworzono komisję mieszaną, złożoną z reprezentantów Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Sprawiedliwości. Prace tej komisji María Blanco starała się ogarnąć w najobszerniejszym rozdziale czwartym. Wśród tematów wzbudzających najwięcej kontrowersji, a więc zasługujących w pewnym sensie na uwagę czytelnika, autorka wymieniła między innymi kwestię opuszczenia lub przystąpienia do konkretnego wyznania, możliwość

aplikacji w ówczesnej sytuacji *Ley General de Asociaciones*, a także zagadnienie porządku publicznego jako wyznacznika granicy prawa do wolności religijnej tak w sensie jednostkowym, jak i społecznym. Punkt trzeci czwartego rozdziału poświęcony został w całości analizie wstępnego projektu nowego prawa z lipca 1966 r. W analizie tej autorka szczególną uwagę zwróciła na następujące zagadnienia: specjalne znaczenie religii katolickiej w nowo opracowywanym dokumencie, pojęcie prawne porządku publicznego, kryterium proporcjonalności (*criterio de la proporcionalidad*), kwestia wykazania niekatolickości (*prueba de la acatolicidad*) oraz prawne uznanie wyznań niekatolickich. W punkcie czwartym poruszyła także kwestię interwencji różnych departamentów ministerialnych w prace komisji mieszanej. Dnia 19 XI 1966 r. jeden egzemplarz przygotowywanego przez wspomnianą komisję projektu wstępnego przesłano pod adresem Konferencji Episkopatu Hiszpanii, prosząc równocześnie o wydanie opinii na temat nowego prawa. Dlatego też w ostatnim punkcie María Blanco poddała analizie akta Zgromadzenia Generalnego Konferencji Episkopatu Hiszpanii, które odbyło się w dniach od 28 XI do 6 XII 1966 r. i na którym to dyskutowano wspomniany tekst dokumentu.

Po uzyskaniu opinii Konferencji Episkopatu tekst przekazano pod obrady Rady Ministrów. Temu też tematowi poświęcony został rozdział piąty niniejszej książki. Autorka, podejmując zagadnienie dyskusji i końcowej aprobaty projektu nowego prawa o wolności religijnej, zajęła się najpierw tematem uwag przedstawianych przez ministra *Subsecretario de la Presidencia del Gobierno*. Następnie zaś przeszła do analizy sugestii zawartych w dokumencie zatytułowanym *Nota sobre el anteproyecto de la ley por la que se regula el ejercicio del derecho de libertad religiosa presentada por la Dirección General de lo Contencioso*. Oprócz dyskusji ówczesnego rządu na temat projektu wypracowanego przez komisję mieszaną, w rozdziale piątym autorka poruszyła także kwestie bardziej „techniczne”, powstałe w trakcie prac nad tekstem nowego prawa. Przeanalizowała także samą, końcową już ewolucję dokumentu, przed przesłaniem go pod obrady parlamentu.

Ostatni, szósty rozdział to zwięzła prezentacja drogi, jaką musiał przejść tekst projektu w samym parlamencie. W tej części książki czytelnik może więc zapoznać się nie tylko z samą dyskusją parlamentarną nad projektem prawa o wolności religijnej (2 V 1967–11 V 1967 r.), ale także i z przedstawianymi wcześniej poprawkami do proponowanego tekstu. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż autorka, na podstawie dokumentów zaczerpniętych z historycznego archiwum Universidad de Navarra, przedstawiła czytelnikowi także dalsze losy tekstu, już po przegłosowaniu go w parlamencie, aż do ostatecznego zatwierdzenia go przez Jefe del Gobierno (28 VI 1967 r.) i opublikowania go w „Boletín Oficial del Estado” 1 VII 1967 r.

Wartość monografii podnosi zamieszczony na końcu książki aneks zawierający wszystkie omawiane na kartach książki dokumenty. Pozwala to czytelnikowi nie tylko na odwołanie się w każdym momencie lektury do analizowanego przez autorkę tekstu, ale także na samodzielłą analizę poszczególnych dokumentów oraz zmian zachodzących w trakcie całego procesu legislacyjnego. Monografię zamyka bardzo użyteczny indeks osób.

Książka Marii Blanco zasługuje na uwagę pod wieloma względami. Przede wszystkim podejmuje temat przełomowy dla właściwego rozumienia współczesnej doktryny oraz praktyki zagadnienia wolności religijnej w Hiszpanii. Jak możemy się łatwo domyśleć, temat ów, ze względu na swoją wyjątkowość, omawiany

był już nieraz w hiszpańskiej literaturze prawnej. W ujęciu Marii Blanco doczekał się on jednak nie tyle kolejnej analizy doktrynalnej, ile opracowania polegającego na tematycznym uporządkowaniu często niepublikowanych wcześniej tekstów oraz próby spojrzenia na samo zagadnienie poprzez pryzmat ukazujących się kolejnych projektów nowego prawa. Ten autorski zabieg sprawia, że najpierw sam piszący, a później także i czytelnik zaczyna obserwować rodzące się w trakcie procesu legislacyjnego problemy z zupełnie innej perspektywy. To z kolei pozwala czytelnikowi na większą swobodę i formułowanie bardziej osobistego, własnego spojrzenia na analizowaną problematykę. Z drugiej jednak strony, co wydaje się zrozumiałe, należy pamiętać, że poruszanie się autora nieco bliżej tekstu niż jego „kontekstu”, wymaga od czytelnika wcześniejszej, podstawowej przynajmniej znajomości tematu oraz historyczno-społecznego tła omawianego zagadnienia. Konkludując, monografia Marii Blanco, dla wszystkich zainteresowanych tematem wolności religijnej, stanie się niewątpliwie źródłem satysfakcji z możliwości zapoznania się z niuansami procesu legislacyjnego prawa o wolności religijnej oraz da wiele okazji do snucia własnych rozważań na kanwie śledzonych wraz z autorką ustawodawczych potyczek.

Ks. Piotr Rygula

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2004, t. 37, z. 1, s. 219–220

Jerzy Skrabania SVD, *Misjonarze werbiści a Kościół narodowy na Filipinach w latach 1909–1951*, Warszawa 2003, 231 s.

W ramach ciekawej dla misjologii i religiologii serii wydawniczej Materiały i Studia Księży Werbistów ukazała się już 45 pozycja. Tym razem poświęcona jest Kościołowi na Filipinach. Zgromadzenie Słowa Bożego prowadzi na tych terenach ożywioną działalność misyjną od początku XX w., od 1909 r. Kontekstem tej działalności jest istnienie narodowego Kościoła filipińskiego, nazywanego Aglipaizmem, zaliczanego do grupy tzw. nowych religii. Nazwa organizacji jest zaczerpnięta od nazwiska przywódcy ruchu, którym był ks. Gregorio Aglipay y Laban. Na ten temat opracowań jest coraz więcej, ale w językach obcych. Autor zgromadził obszerną bibliografię, w tym źródłową (s. 7–19), także z archiwów prywatnych.

W języku polskim opracowania dotyczące nowych religii, zwłaszcza pozaeuropejskich, są nieliczne. Stąd potrzeba i wartość prezentowanego opracowania. Trzeba od razu zaznaczyć, że Autor ogranicza swe badania szczegółowe do prowincji Abra i Mindoro. Jest to zabieg słuszny chociażby z racji dostępu do źródeł.

Aglipaizm powstał w 1902 r. na skutek niezadowolenia i niesprawiedliwego traktowania duchowieństwa miejscowego przez hierarchię hiszpańską (s. 21). Stanowi przykład synkretyzmu religijnego, z wyraźnymi elementami natywizmu. Misjonarze werbistowscy zastali już ruch, który dążył do uniezależnienia się od Stolicy Apostolskiej, i nawiązali z nim dialog.